

KATSAUKSET

Opettajat ja pirullisten aikojen koulutuspolitiikka

Mirka Räisänen

Lectio praecursoria kasvatustieteen väitöskirjaan Opettajat ja koulutuspolitiikka. Opetusalan ammattijärjestö ja Demokraattiset koulutyöntekijät -yhdistys peruskoulukauden koulutuspolitiikassa Tampereen yliopistossa 12.4.2014.

Muistatko vielä filosofi Pekka Himasen ympärillä viime vuonna käytyä julkista keskustelua? Himanen ja hänen kansainvälinen tutkimusryhmänsähän luonnostelivat valtion tilaamassa tutkimushankkeessa suomalaista kestäväen kasvun mallia. Himasen ryhmän tuottamat raportit toimivat taustana Jyrki Kataisen hallituksen tulevaisuusselonteolle ja herättivät varsin kiihkeää kansalaiskeskustelua. Raporttien sisällöllinen ja tieteellinen anti sekä erityisesti niiden Suomen valtiolle tuottama lasku ruodittiin mediassa varsin tarkasti.

Himasan ryhmän kontribuutiosta ja sen akateemisesta arvosta voi olla montaa mieltä. Mielestäni raportit pitävät kuitenkin sisällään myös osuvaa Suomi-analyysiä ja synteisiä käsillä olevasta ajasta. Vuonna 2012 julkaistussa, *Siniseksi kirjaksi* nimetyssä hankkeen väliraportissa suomalaista nykytilannetta kuvataan näin: ”Meillä on kehitysmalli, joka ei tee meitä onnellisiksi mutta tuhoaa planeettamme” (Himanen 2012, 14).

Himanen katsoo teoksessaan Suomen kaltaisen, teollisen ajan hyvinvointiyhteiskunnan kohtaavan uudella ”informaatioajalla” kolmenlaisia suuria haasteita, joita se on historiallisesti tottumaton käsittelemään.

Talouden osalta haasteenamme on hyvinvointivaltion tulevaisuus ja niin sanottu kestävyysvajae, johon liittyy vanhenevan väestön elättämisestä huolehtivan väestönsosan kapeneminen. Niukkenevan kasvun näkymät Euroopassa johtavat tuloerojen kasvuun ja lisääntyvään syrjäytymisen uhkaan. Lisäksi haasteena on ekologisesti kestäväen kasvun rajojen saavuttaminen, mikä voi syventää aineellista niukkuutta ja aiheuttaa lisää vastakkainasetteluja.

Talouden ohella suomalainen yhteiskunta joutuu kohtaamaan elämäntapamme tuottamat lieveilmiöt kuten elintasosairaudet, psyykkisen hyvinvoinnin ongelmat sekä syntyvyyden laskun.

Kolmantena probleemikimppuna informaatioajan tutkimiseen erikoistunut Himanen nostaa esiin tietoyhteiskunnan, informaatioteknologian ja organisaatiokulttuurien haasteet.

Aspekti, jota Himanen ei raporteissaan mainitse, ovat konfliktit ja sodat lähellä ja kaukana. Näiden voi katsoa olevan riski myös suomalaiselle hyvinvoinnille yhtä hyvin elämäntavan ja ekologian kuin talouden näkökulmista. Jälleen viime viikkoina on väkivallan uhka puskenut vahvasti jokaisen uutisia seuraavan elämään. Eikä meistä muutamana tunnin lentomatkan päässä sijaitseva Ukraina toki ole ainoa ajankohtainen kriisipesäke.

Tällaisessa maailmassa me elämme. Haasteet ovat todellisia ja ne ovat valtavia. Eikä niiden ratkaisuun ole yksinkertaisia välineitä. Yhteiskuntatieteiden piirissä tällaisia globaaleissa ja verkottuneissa yhteiskunnissa ilmeneviä moniulotteisia haasteita kutsutaan ilkeiksi tai pirullisiksi ongelmiksi (englanniksi *wicked problems*).

Toisin kuin niin sanotut kesyt ongelmat, jotka voidaan helposti määritellä ja todeta ja sitä kautta mahdollisesti myös ratkaista, pirulliset tai ilkeät ongelmat ovat sotkuisia ongelma-vyyhtejä, joille ei ole yksinkertaista selitystä eikä myöskään selkeää ja suoraviivaista ratkaisua. Lisäksi on vaikeaa osoittaa jokin selkeä päätepiste, jolloin pirullinen ongelma olisi kokonaan ratkaistu tai sen ratkaisemiseksi aloitetut toimenpiteet voitaisiin lopettaa. Edelleen, pirullisille ongelmille on tyypillistä myös se, että niitä ei voida hallita vain yhden sektorin, yhden ammattikunnan tai yhden tieteenalan konsteilla ja menetelmillä. (Rittel & Webber 1973.)

Miten tämä kaikki liittyy kouluun, koulutuspolitiikkaan tai opettajiin? Koulutusinstituutioiden kaltaiset massalaitokset toimivat yhteiskuntamme ytimessä. Jatkuvasti kasvaneesta koulutususkostamme on seurannut se, että tuskin löytyy intressitahoa, jota koulutuspolitiikka ei kiinnostaisi. Koulutusviennin mahdollisuudet, elinikäinen oppiminen, nuorisotakuu ja vähintäänkin PISA ovat nykyään kaikkien huulilla.

Koulutuksen lumo ja vetovoima syntyy siitä, että koulutuksessa on kyse dynaamisista ”tulemisen” prosesseista – toiveista, haaveista ja unelmista. Koulutusinstituutiot kantavat mukanaan edellisten sukupolvien viestiä siitä, mitkä tiedot, taidot, asenteet ja arvostukset nousevien sukupolvien toivotaan omaksuvan ja oppivan. Uusliberalistisesta sanastosta ammentavassa ajassamme koulutuksen laadusta, tehokkuudesta ja tuloksista on tehty kansallinen kohtalonkysymys ja ehdoton valttikortti yhtä hyvin menestyvien yksilöiden kuin kilpailukykyisen kansakunnan rakentamisessa.

Niin yksilön kuin yhteiskunnan näkökulmasta koulutus näyttäytyy siis suurina lupauksina. Tämän tulevaisuuteen suuntautuneen sosialisatiotehtävänsä kautta koulut ja koulutusinstanssit asettuvat väistämättä osaksi myös aikamme pirullisten ongelmien kenttää. Koulutus on – ja sen toivotaan olevan – osa globaalien haasteiden ratkaisua.

Tulevaisuuteen suuntautuneiden koulutuspoliittisten viestien realisoiminen on yksi opettajien ammattikunnan ydintehtävistä. Työssään nämä kasvatuksen, opetuksen ja koulutuksen ammattilaiset näkevät joka päivä, kuinka koulutuspoliittiset tavoitteet ja toiveet kohtaavat oppilas- ja opiskelijamassat ja kuinka pirulliset yhteiskunnalliset ongelmat heijastuvat koulutusarkeen ja ihmisten elämään.

Eri konteksteissa toimivilla opettajilla on näin ollen verraton aitiopaikka yhteiskunnan kehityksen tarkasteluun ja analysointiin. Lisäksi opettajilla on koulutuksen kautta saatua näkemystä ja ymmärrystä kasvatusta ja koulutuskysymyksistä. Tästä syystä näen, että olisi tärkeää, että näiden arjen asiantuntijoiden monenlaiset äänet kuuluisivat koulutuspoliittisissa keskusteluissa ja niissä pöydissä, joissa määritellään koulutuksen tavoitteita ja arvoperustaa sekä rakennetaan näiden keskustelujen pohjalta opettajien työtä rakenteistavia raa-meja (kuten vaikkapa opetussuunnitelmia, tuntikehyksiä tai arviointijärjestelmiä).

Tutkimukseni päätteeksi on, että opettajien heterogeeninen ja hyvin erilaisissa konteksteissa työtään tekevä joukko ei tule nykyisessä koulutuspolitiikassa kuulluksi kaikessa monenlaisuudessaan. Havaintoni kiteytyy siihen seikkaan, että opettajien ääni on jo vuosikymmenten ajan välittynyt koulutuspoliittisiin keskusteluihin vain yhden, monopolistiseksi kasvaneen ja kannanotoissaan verrattain konservatiivisen opettajajärjestön kautta. Avaan argumenttiani seuraavassa paremmin.

Suomalaiset opettajat ovat olleet aktiivisesti mukana koulutuspoliittisissa debateissa aina kansakoululaitoksen syntymästä lähtien. Poliittisina toimijoina ammattikuntaa on kuitenkin läpi sen historian leimannut vahva sitoutuminen ammatillisen puolueettomuuden ja neutraaliuden ihanteisiin. Toisin kuin kollegansa monissa maissa, suomalaiset opettajat eivät koskaan ole olleet leimallisesti koulutuspolitiikan ärhäköitä kriitikkoja tai kyseenalaistajia.

Maltillisuuden ihanne on heijastunut myös opettajien kollektiiviseen koulutuspoliittiseen toimintaan, jonka keulakuvana Opetusalan ammattijärjestö OAJ on toiminut 1970-luvulta lähtien. Tämä jo peräti 120 000 jäsenen mammuttiorganisaatioksi kasvanut järjestö on jopa jäsenkuntansa keskuudessa tunnistettu varovaiseksi, hillityksi ja värittömäksi – vaikka toki samalla asiantuntevaksi ja luotettavaksi.

Yksi OAJ:n vahvimista järjestöllisen toiminnan strategioista on ollut jäsenkunnan ristiriidattoman yksinäisyyden korostaminen. Kyky luoda kuvaa yhdessä rintamassa vankku-matta seisovasta opettajakunnasta on katsottu edellytykseksi järjestön koulutus- ja intressi-poliittiselle vaikutusvallalle ja menestykselle. Ja menestystä OAJ on toki niittänyt. Opetta-jien painoarvo korporatiivisissa neuvottelupöydissä on vankistunut jatkuvasti.

Ammattijärjestön etabloituminen ei ole kuitenkaan tapahtunut ilmaiseksi. Koulutuspoliittinen voittokulku on edellyttänyt OAJ:ltä antautumista työmarkkinapoliittisiin kamppai-luihin ja tätä myöten entistä tiiviimpään valtiosuhteeseen. Strategisissa peleissä pärjäämi-nen on ohjannut järjestöä häivyttämään jatkuvasti heterogeenistuneen jäsenkuntansa väistä-mättömät ristiriidat, keskinäiset kahinat ja mielipide-erot. Järjestön vahvuutta ja varmuutta korostavaan imagoon ei ole sopinut myöskään koulu- ja kasvatuskysymysten ytimiin tarttu-va kritiikki, teoreettinen keskustelu tai vaihtoehdoille ja epävarmuudelle avoin, moniääninen arvopohdiskelu.

Sen sijaan OAJ:n puhetapaa voi kuvata pragmaattiseksi. Järjestön argumentaatio yhtä hyvin koulutuspolitiikan kuin intressipolitiikan saralla ponnistaa koulutyön reaalista reu-naehdoista ja arjen vaateista. Järjestö ajaa ”tarkoituksenmukaista”, ”järkevää” ja ”mahdolli-suuksien rajoissa” pitäytyvää koulutuspolitiikkaa, jonka perustana on koulutuspolitiikan normatiivisten tavoitteiden arviointi suhteessa ruohonjuuritasolla käytössä oleviin resurs-seihin.

Yksinäisyyttä korostavaan ja kaikkinaista ”haihattelua” karttavaan pragmaattisuuteen liittyy myös vahva sitoutuminen puolueettomaan järjestökuvaan. Korostaessaan pedagogis-ta asiantuntijuuttaan ja kykyään edustaa koulun, oppilaiden ja opettajien yhteistä etua ilman valta- tai intressipoliittisia painotuksia OAJ tulee määritelleeksi itsensä jonkinlaisen ”poli-tiikattoman koulutuspolitiikan” toteuttajaksi.

Tavoite on paradoksaalinen ja ristiriitainen – ja tarkoittaa käytännössä sitoutumista kon-servatiiviseen ja säilyttävään koulutuspolitiikkaan. OAJ on valmis kritisoidaan politiikkaa vain siltä osin, kuin se uhkaa kouluarjen katkeamatonta ja jouhevaa sujumista. Tämän tavoitteen yli tai ohi menevät, koko järjestelmän perusrakenteisiin ja arvokysymyksiin koh-distuvat kysymykset sivuutetaan. Näin OAJ tulee kaventaneeksi toiminta- ja keskustelu-kenttäänsä. Samalla tyhjän ”puolueettomuusretoriikan” taakse kätkeytyminen johtaa siihen, että koulun ja koulutuksen rooli vaikeiden, monimutkaisten ja yhteiskunnallisten valta-ase-telmien analyysiä vaativien globaalien ongelmien ratkaisemisessa sivuutetaan.

OAJ:n koulutuspoliittisessa orientaatioissa voi hyvällä tahdolla nähdä tiettyä analogiaa oheiseen piirrokseseen. Kuva on julkaistu 1970-luvun lopulla ruotsalaisessa *Kritisk utbild-ningstidskrift* -lehdessä (KRUT), jonka näkövinkkeliksi koulun ja koulukasvatuksen kysymys-ten tarkasteluun oli vahvasti yhteiskunnallinen. Karikatyyrissä koulu näyttäytyy naivistisil-la piirroksilla kuvitettujen sermien rajaamana epätodellisuuden tilana keskellä pirullisten ongelmien täyttämää todellista maailmaa.

Bild: Mats Andersson

Kuva: Mats Andersson. *Kritisk utbildningstidskrift -lehti (KRUT)* 7, lokakuu 1978.

Jos OAJ:n liittäisi tuohon kuvaan, se voisi kenties näyttäytyä koulusaareketta rajaavien sermien muodostaman tilan tarkastelijana ja kriitikkonakin. Sen sijaan sermien ulkopuolella avautuvaa kaaosta tai tämän kaaoksen suhdetta sermeihin järjestö ei lähtisi analysoimaan – puhumattakaan siitä, että se pohtisi kriittisesti koko sermirakenteen olemassaolon oikeutusta, merkitystä, päämääriä ja tavoitteita.

Karikatyyrin julkaisuajankohta, 1970-luku, oli koulutuspoliittisesti kiinnostavaa aikaa myös suomalaisessa kontekstissa. Meneillään oli muun muassa siirtymä rinnakkaiskoulujärjestelmästä kaikille yhteiseen peruskouluun. Koulutuspoliittista murrosvaihetta taustoitti yleinen yhteiskunnallinen liikehdintä, joka heijastui myös koulukeskusteluun monin tavoin ja raivasi tilaa uusille koulutuspoliittisille toimijoille.

Yksi näistä uusista toimijoista oli Demokraattiset koulutyöntekijät -yhdistys eli Demko ry. Demko syntyi edistysmielisten pääkaupunkilaisten opettajaopiskelijoiden turhautumisesta passiiviseksi ja konservatiiviseksi katsomansa OAJ:n toimintaan. Demko perustettiin vuonna 1973 kritiikin kanavaksi niille koulutyöntekijöille, jotka halusivat toimia demokraattisen koulun ja koulutuspolitiikan, kansanvaltaisen yhteiskuntakehityksen, rauhankasvatuksen sekä koulutyöntekijöiden taloudellisen ja sosiaalisen aseman parantamiseksi. Aatteellisesti kyseessä oli laajapohjainen yleisdemokraattinen yhdistys, joka korosti puoluepoliittista sitoutumattomuuttaan mutta asettui samalla selväsanaisesti oikeistolaisista ”taantumusta” vastaan.

Demkon aktiivinen kausi ulottui 1970-luvun alkupuolelta 1980-luvun loppuun. Tänä aikana yhdistyksen koulutuspoliittiset tavoitteenasettelut ja strategiat vaihtuivat perustavalla tavalla yhteiskuntapoliittisen tilanteen muuttuessa. Yhdistyksen puhetapaa leimaavana piirteenä säilyi kuitenkin läpi sen olemassaolon yhteiskunnallisuus, valtakriittisyys sekä

koulukasvatuksen sekä opettajuuden kysymysten politisoiminen. 1970-luvun Demkoa kuvaa neuvostomarxismista johdetun vasemmistolaisen sanaston nivominen koulu- ja kasvatuskeskusteluun sekä laajojen yleispoliittisten tavoitteiden sitominen koulutuspolitiikkaan. 1980-luvulla yhdistys keskittyi koulutuspoliittisten kysymysten (yhteiskunta)teoreettiseen tarkasteluun ja pyrki kehittämään edellisvuosikymmentä moniäänisemmäksi keskusteluareenaksi kasvatustoimijoille.

Kaiken kaikkiaan Demkoa voi kuvata aikansa koulutuspolitiikan rakkikoiraksi, joka vahvasti koulupoliittisten kamppailujen kentän moniäänisyyttä ottamalla vastarannankiisken ja hankalien kysymysten esittäjän roolin. Yhdistyksen elinvoima hiipui kuitenkin 1980-luvun lopulla taistolaisaikaa seuranneen ”hyllkimisreaktion” ja yleisen politiikanvastaisuuden saadessa vallan.

Demkolaiset eivät tietenkään hävinneet minnekään. He jatkoivat (ja jatkavat) toimintaansa kasvatustieteiden kentällä, opettajankoulutuksessa ja monenlaisissa arkisissa kasvatuskonteksteissa. Silti Demkon hiipuminen jätti koulutuspoliittisten toimijoiden kenttään selvän aukon. Yhdistyksen myötä yhteiskunnallisesti virittyneeltä koulutuspoliittiselta keskustelulta katosi kokoava kanava. Tässä mielessä Demkon rooli opettajien järjestäytyneen ja kollektiivisen vastapuheen foorumina oli ainutlaatuinen.

Joku voi pitää pientä ja marginaaliseksi jäänyttä Demkoa silkkana kuriositeettina. Itse katson järjestön ja sen esiin nostamisen merkittäväksi ja tärkeäksi: kyseessä on harvinainen poikkeus ja kiinnostava katkos neutraaliin puolueettomuuteen vahvasti sitoutuneen suomalaisen opettajakunnan historiassa.

Demkon kaltaisen anomalian esiin nostaminen ja asettaminen vuoropuheluun konservatiivisen OAJ:n kanssa paljastaa näistä molemmista toimijoista puolia, jotka saattaisivat jäädä huomiotta ilman kontrastin tarjoamaa peiliefektiä. Demkon avulla OAJ:n tutut, itsestään selviltä ja luonnollisilta tuntuvat tavoitteet ja strategiat asettuvat uuteen valoon.

Vertailun avulla havaitaan esimerkiksi se, millaiset kysymyksenasettelut suuri ammattijärjestö sivuuttaa keskittyessään koulutus- ja ay-politiikan pragmaattisiin puoliin ja rajatesaan teoreettiset, valta-analyttiset ja arvoihin liittyvät, pirullisen monimutkaiset pohdiskelet toimintaohjelmansa ulkopuolelle.

Väitöskirja

Räisänen, Mirka 2014. Opettajat ja koulutuspolitiikka. Opetusalan ammattijärjestö ja Demokraattiset koulutyöntekijät -yhdistys peruskoulukauden koulutuspolitiikassa. Acta Universitatis Tamperensis 1920. Tampere: Tampere University Press.

Kirjallisuus

Himanen, Pekka 2012. Sininen kirja. Suomen kestävän kasvun malli. Luonnos kansalliseksi tulevaisuushankkeeksi. Johtopäätöksiä Suomen tulevaisuusselonteolle Kestävän kasvun mallitutkimushankkeen pohjalta [www-lähde]. < <http://valtioneuvosto.fi/tiedostot/julkinen/pdf/2012/sininen-kirja/fi.pdf> > (Luettu 16.4.2014).

Rittel, Horst W.J., & Webber, Melvin M. 1973. Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences* 4, 155–169.

KT Mirka Räisänen toimii yliopisto-opettajana Tampereen yliopiston kasvatus-tieteiden yksikössä